

PŘÍBĚH S NEDOBRÝM KONCEM

Jan Příbram (Praha)*

I. Co praví pamětníci

Významnost „Února 1948“ netřeba dokládat. Označení tohoto kalendářního měsíce nám všem symbolizuje zahuštění historického času, v němž se „rozhodlo“ na mnoho desetiletí dopředu. K významnosti se druzí i nedostupnost. Sám ji alespoň pocituji dosti živě. Bylo mi tehdy sotva třináct, a proto si dokáži vybavit ne jeden výrazný detail, nikoli však spojitost událostí. S jistým úsilím mohu shromáždit řadu kronikářských údajů a snad i vytušit, co bylo v mezerách, které se jimi nepodařilo vyplnit. Je mi však obtížno vcítit se do tehdejšího duchovního ovzduší a porozumět mu. Nemyslím, že by to bylo časovým odstupem, neboť léta 1918 a násl., 1938 a násl. jsou ve srovnání s „Únorem a násl.“ mnohem přístupnější. Dejme tomu, že tu rušivě působí vášně, jimž nebylo dáno utichnout ani po třiceti letech, ačkoli bylo — nebo právě proto, že bylo — spíše ticho. Opovážlivé rozpomínání ještě dnes vyvolává v jistých věkových skupinách cosi na způsob neuralgické bolesti. Ani v dobách publicistické volnosti na jaře 1968 nebyla chuť revokovat únorovou problematiku. Dobrým důvodem mohly být taktické ohledy. Zjevná nechuť však trvá i po definitivním fiasku „pražského jara“. V opoziční publicistice se dokonce projevuji apologetické postoje vůči Únoru.

V četných neformálních rozhovorech, jichž bývám svědkem, se stalo zvykem hovořit o „michovském traumatu“, ba i o „srpnovém traumatu“. O „traumatu Února“ se dosud nehovoří, zato se neurčitě říká „padesátá léta“ a míní se tím ovšem cosi skličujícího. Také v dobách, kdy se smělo psát volněji, neváhala osvícenější tuzemská publicistika vydávat „Mnichov“ i „padesátá léta“ za „traumata“, nikdy však nepsala v tomto smyslu o „Únoru“. Představa „padesátých let“ je tak v obecném povědomí odpoutána od představy „Února“, neboť ten — máme-li být přesní — patří vlastně do let čtyřicátých. Ve vzpomínkové tradici tak vzniká mezera, nevelká sice, ale významná: lze tušit snahu cosi od sebe oddělit. Později snad vysvitne proč.

Zkusme dobrat se „skutkové podstaty“ Února a poúnorových let zprvu tím, že vyjdeme od nynějších reziduí tehdejších zážitků, tedy ze vzpomínek posbíraných porůznu od těch, kdo byli kdysi nějak účastní. Není to obvyklý způsob rekonstrukce, ale jiné východisko dnešnímu vážnému zájemci nezbyvá.

Vzpomínkový materiál lze už na první pohled rozdělit do dvou tříd. Jedna odpovídá verzi vítězů, druhá verzi poražených. Anebo přesněji: verzi těch,

* Pseudonym. © Palach Press a *Svědectví*.

kdo se tehdy cítili vítězi, a těch, kdo se cítili poraženi (obraz se bizarně komplikuje, cítil-li se některý pamětník tehdy vítězem a později poraženým a snad i naopak, tato problematika však přesahuje rámec zamýšlené úvahy). Každé z obou verzí je vlastní snaha o srozumitelné a sdělitelné podání. Obě stojí vůči sobě v protikladu, jehož přílost je dnes až horče groteskní. Přitom jsou jen málokdy souměřitelné. Nejde totiž o analogické protějšky, které by se lišily pouze kladem či zápolem svého předznamenání.

Dominantu požitku někdejších vítězů lze vyjádřit větou : byla to *slavná* doba. Je s ní spojen náladový dozvuk *nostalgie*. Volně se k ní pojí takovéto záběry : stavby mládeže, údernické hnutí, širé lány, optimistické pochody májových veselic, rozhodná i moudrá revolučnost stranických kádrů, chlapská i něžná družba se sovětskými soudruhy, vzduché prsy dívek za modrými košilemi, říznost a bdělost ozbrojených sil, vyrovnaná tvář Klementa Gottwalda, rozkvetlé šeřsky, Picassovy hořubice, mládí, radost, nadšení. Mozaika jásavých barev je ostře kontrapunktována temnými tóny : váleční štváci, zakabonění kulaci, špioni a diverzanti, revanšisté za Šumavou. Pokud výklad, tedy asi takový : znárodnění, rozorání mezí, vyrovnání příkrých sociálních rozdílů, zkrátka — přes chyby a deformace — kladení základů čehosi nového (eo ipso dobrého), jímž je — nebo alespoň měl být — socialismus.

Dominantu prožitku někdejších poražených lze vyjádřit větou : byla to *zlá* doba; náladové reziduum : stísněnost, lépe nevzpomínat. A pokud přece, vybaví se záběry : vyakčňování, konfiskace, zatýkání, čistky, zvůle partajních satrapů, bestialita policie, rušičky a pohraniční zátarasy, uranové koncentráky, na 280 vykonaných politických rozsudků smrti (plus manifestace hromadného souhlasu), podlézavost kulturní fronty. Výklad je rozpačitý : odstranění nejhorší bídy (nebylo jí tolik), avšak za cenu destrukce hodnot a nedozrnlých škod na charakteru národa.

Oběma sondami do vzpomínkových usazenin se pokouším zachytit to nejvýznamnější a nejčetnější a snad nejsem dalek pravdy, neboť se vzpomínáním zásadně odlišného typu jsem se setkal jen u nečetných jedinců nevšedního formátu. Dokonce i vítězové, kteří později doplatili na „padesátá léta“, inklinovali nadále k vítězné verzi. Nedá mi, abych obě pojetí nesrovnal.

Nesouměřitelnost obou verzí je záhy zřejmá. Pouze v jediné dimenzi zjišťuji kongruenci, a to v náladovém doznění : „nostalgie“ versus „lépe nevzpomínat“. Naproti tomu základní hodnotící přívlastky (doba „slavná“ versus „zlá“) jsou vzaty z mimoběžných světů. Stejně tak ilustrace, jimiž obě strany dokládají svou účast : vítězové uvádějí prvky jakéhosi slavnostního rituálu, zatímco poražení předkládají spíše kronikářská fakta a prokazují schopnost drobnokresby. Vítězové preferují 1. osobu množného čísla, kdežto poražení mají k dispozici individuální příběhy a tíhnou k ich-formě. Interpretace vítězů je zjevně apologetická (slychával jsem často : „Jiné stanovisko nebylo tehdy možné“), zatímco poražení vykladači jsou téměř bezradní. Zásadní nesouměřitelnost shledávám i v celkové architektonice vzpomínkových pásem. Vítězná kompozice je statickým obrazem, stereotypem. Scénérie kontrastů jásavých a temných barev ve slavnostním osvětlení nám

vybaví archetyp manichejského sváru světla a temnot a tehdy, v čase pouňorovém, jakoby právě mělo dojít k vítězství světla. I jiná svědectví té doby synesteticky spoluvytvářejí tuto náladu: výstavba dochovaných textů, kadence zvukových projevů, vzroce sociálního chování, fasády novostaveb, typus písma, zkrátka ta doba má svůj styl, svou vůni, teplo, ano, byla to svým způsobem slavná doba. Pro vítěze ovšem. Statická verze vítězů je přitom uzavřená: nevyplývá z ní, co vzpomínané době předcházelo (přinejlepším je to násilně vtěsnáno do schématu manichejského mýtu) a už vůbec z ní nevyplývá, co následovalo („padesátá léta“, „procesy“); musí se obejít bez plynutí a vyplývání.

Naproti tomu vzpomínka poražených zdaleka není tolik strukturována a je mnohem otevřenější. Kýčovitá stereotypie se tu objevuje pouze tehdy, je-li vzpomínka masochisticky jitřena, pak jde ovšem o méně častou obnormitu. Verze poražených dokáže v sebe pojmout — s použitím vysvětlivek — verzi vítězů. Transformace opačným směrem není možná. Zkusme to: postavme proti sobě prvek třídy A („mládí, radost, nadšení...“) a třídy B („280 vykonaných politických rozsudků smrti“). B je schopno se s A nějak vyrovnat, zatímco A je zaskočeno empirickým. Řečeno stručněji: A je přeložitelné do B, neboť B si může dovolit *nezamlčet* žádnou z výpovědí A. Pokud chce A splatit stejnou mincí, prokazuje svou neudržitelnost: buď rezignuje na svou koherenci (vydávajíc „zákonité“ za „nahodilé“), anebo postuluje *deum ex machina* („berijovské gorily“).

Srovnání je možno doplnit zajímavou okolností „post festum“: vítězná verze má množství odpadlíků, zatímco verze poražených téměř žádné; podléhá jen přirozenému vyhasínání, neboť vzpomínky časem blednou. Těch, kteří „Únorem a násl.“ získali, není málo, přesto ochoty hlásit se výslovně k tehdejšímu vítězům valem ubývá. U klasických revolucí — Francouzské, Ruské — se s ničím podobným nesetkáváme. Ty zanechaly v povědomí svých národů kus nelíčeného respektu a jejich dějiny dosud sledujeme s ohromením a úžasem. „Únor a násl.“ naproti tomu vyvolává mimo jiné i zřetelný pocit trapnosti.

Kdyby si tedy nezasvěcený vážný zájemce musel dnes vybrat, pak by si po tomto srovnání — nic zlého netuše — zvolil jako východisko dalšího zkoumání asi — verzi poražených.

II. Mekka zbloudilých

Jistě, strohá fakta verze vítězů (rozorání mezí) nemohou co do působivosti konkurovat strohým faktům verze poražených (280 poprav). Také vítězná interpretace tehdejších fakt je dnes přijatelná jaksí obtížněji, neboť přes „vybudování základů socialismu“ přece jen došlo k „nedozírným škodám na charakteru národa“. Přesto však nemůžeme „Únor a násl.“ jednoduše odbýt jako jednostranně ostudnou záležitost a učinit škrtem pera z vítězů poražené

a naopak. Vždyť ti někdejší poražení se s porážkou smířují, rezignují na účinný odpor a zřejmě zcela ztrácejí své sebevědomí. Jak jinak působí „kontrarevoluce“ francouzská a ruská! Někdejšího vyhraněného národního socialistu a pod. už za pár let po Únoru nepoznáváme. A když po dvaceti letech svítne na chvíli možnost odporovat alespoň některým důsledkům „Února a násl.“, nenajdeme z někdejších poražených mezi odvážlivci téměř nikoho. Únor proto nepřipomíná válečné střetnutí, ale spíše úprk týmž směrem, kdy výkonnější běžec pro jistotu zdařile „zfauluje“ slabšího.

Verze vítězů také lépe rezonuje s tím, co lze z nedostatku vhodnějšího výrazu nazvat „kulturní frontou“, a tu renomují zvučná jména, jejichž věhlas je namnoze staršího data.¹ Co říci na to, že se spěním k Únoru i s jeho „výdobytky“ se v rozhodujících chvílích solidarizoval významný proud české duchovní tradice, který — i když jej zatím nehodnotíme — nelze jednoduše ignorovat?

Cestu z rozpaků snad zjedná vysvětlení, opírající se o následující konstrukci: kapitolu dějin, vyplňujících pozdní čtyřicátá a raná padesátá léta, pro níž stále chybí výstižné označení, utvářelo jednosvorné nikoli jedno, nýbrž přinejmenším *dvoji tihnutl*. Vzpomínkové obrazy tuto podvojnost sice zpravidla nezachycují, předpokládám však, že byla viditelná již v době a na místě činu.

Václavu Kopeckému připadal ve chvíli dobrého rozmaru Únor jako jakýsi český „Polofšjen“. Svým způsobem výstižné pojmenování, jak tím „Říjnem“, tak i tím „polo —“. Tehdejší změny jsou vskutku převratem, převrácením, *re-volutio*, snad tedy revolucí, zrod jejichž pohnutek lze nalézt i v domácím prostředí. V nejednom ohledu jsou naplněním čehosi, co tu bylo kýženo i předtím. Též spontánnost a energii onoho převrácení nelze popřít, přestože dnes už odpuzuje svou autodestruktivitou.

Revoluce vytváří svůj manichejský mýtus boje „dobra“ a „zla“; má svou slávu i hrůzu, má i svůj Thermidor, neboť každá revoluce je posléze revolucí zrazenou. Protějškem revolučního mýtu je mýtus kontrarevoluční a mohlo by se tedy zdát, že zmíněná verze vítězů a poražených je dvoji odnoží téhož mýtu, tvořenou s opačných stran barikády. Tak tomu ale *není*. Únor 1948 — chceme-li v něm vidět revoluci — proti sobě žádnou kontrarevoluci hodnou toho jména kupodivu nemá. Jeho vítězové svou koncepci měli, jeho poražení však měli jen svá tápání. Spíše než o „poražené“ jde tedy o „zaskočené“.

To, co bylo v „Únoru a násl.“ revolučního, zakládá onu slávu verze vítězů.

¹ Kromě výsledků voleb 1946 považuji tento argument za nejzávažnější. „Kulturní fronta“ představuje v poválečném období populaci, která si svou legitimaci přináší z dřívějších dob, její personální složení tedy není produktem poválečného poblouzení myslí. Přesto od Neumanna a Nezvala až po Halase, Holana a Seiferta tomuto poblouzení sekunduje. Dokonce i Karel Teige, o němž se zdálo, že v roce 1938 prozřel, přichází po válce na ÚVKŠČ s prosíkem. Neplatí to o křesťanských (především katolických) intelektuálech a umělcích. Těm však chybí intuitivní vnímavost pro poválečné každodenní realie, tedy i slyšitelnost jejich hlasu. Také jsou nepočtení.

Něco s ní však není v pořádku. Marně hledáme tu sílu vášně, riskující nad propastí, jíž skutečné revoluce ohromují přes všechnu svou krutost.² Nedo-
kážeme nahmatat příslušný „ancient régime“; sotva jím mohla být První
republika, která skonala o deset let dříve, nebyla jím ani tzv. Druhá republika,
ani nacistická okupace (jejíž konec v r. 1945 byl náležitě oslaven a dostatečně
vychutnán v letech následujících), ba ani období poválečné. Marně pátráme po
Robespierrovi nebo Leninovi této podivné revoluce. Pokud by je měl suplovat
Gottwald, nemá jeho případ obdoby: tento úspěšný revoluční vůdce, který
setrvá na špici dobytého monopolu moci, krátce po Únoru v podstatě abdikuje
a s odpuštěním se uchlastá.³ Do chabého revolučního rozběhu Února zasahuje
síla odjinud, tedy jakási jiná realita. Není to však přirozený běh věcí, který
připravuje revolucím revolucím jejich Thermidory, neboť revolučnost
Února postrádá k dovršení všeho i svůj vlastní Thermidor. Objevují-li se po
Únoru nějaké mezníky, jsou vneseny *zvenčí*: „Procesy“ a po nich XX. sjezd
KSSS.

Vraťme se k prostořekému výroku Kopeckého. Únor byl „Polořijnem“,
neboť nejen revoluční energie, ale i revoluční koncepce byla polovičatá a
vystačila s dechem do půle cesty. „Únor a násl.“ byl revolucí jen napůl. Tou
druhou půlkou už nebyl *revolucí*, tedy radikální změnou života společnosti,
vyvolanou a prosazenou jejími *vlastními* spontánními silami, nýbrž vtažením
této společnosti kamsi jinam než se jí chtělo, prosazeným silou *vnější*. Únor
byl tedy současně *anexí*, tedy Polořijnem i Polobřeznem (březnem je tu
míněn ten z roku 1939).

Současné působení obou sil je známo. Objevem není ani jejich vzájemná
odkázanost, tedy to, že jedno bez druhého by bylo asi nemožné.⁴ V jednoduché

² Jeden z tajemníků Jana Masaryka takto reprodukuje rozhovor K. Gottwalda s
J. Masarykem (oba sestupují po schodišti pražského Hradu, v jednom z jehož sálů
president Beneš před chvílí jmenoval vládu „obrozené“ NF): „Víš, Jene, my jsme si
měsíce lámali hlavu, jak na ně vyvrát. Nechali jsme pracovat ústavní experty, zvažovali
jsme všechny možné alternativy, prostě lámali jsme si hlavu. A oni nám z ničeho nic
přinesou svou hlavu na talíř!“ — Jan údajně odpověděl s hořkým sarkasmem a navíc s
osobitou dikcí: „Hovno na talíř! Svíklí kalhoty, vystrčili prdel a vy jste prostě do ní
kopli!“

³ Podvojnost Gottwaldovy životní role je známa. Energický vůdce tvrdé prvorepubli-
kánské minority a plamenný řečník je současně „řízen na dálku“. Nejde však o pouhého
zakukleného agenta Kominterny. Gottwald skutečně aspiroval (alespoň soukromě) na
vlastní a osobitý přínos „světové revoluci“ i na „specifickou cestu ČSR k socialismu“.
Jeho osobitost však podlehla jeho závislosti. V tomto smyslu právem hovořím o
abdikaci.

⁴ Tím není řečeno, že bez polorevolučního vztlaku by se anexe nebyla podařila. Musela
by však být od samého počátku prosazována jinými způsoby, jako třeba v Polsku. Snad
se v této souvislosti smíme ptát, zda by se byla podařila, kdyby byly ve hře dva státy
proti hitlerovské koalici místo jednoho. Na tomto místě je vhodné vzpomenout setkání
E. Beneše a gen. W. Sikorského v Londýně v lednu 1941, o němž Beneš píše: „... Řekl
jsem gen. Sikorskému přímo a jasně, jak chápu události: musíme počítat s brzkou

rovnici (Poloříjen plus Polobřezen rovná se Únor) je však pozoruhodné *prolnutí* obou tak rozdílných sil, jejich „amalgam“.

Nešlo o žádnou taktickou kalkulaci českých polorevolucionářů, spekulujících se sovětskou podporou, třeba tak, jako využívalo v 17. století Sedmihradské knížectví podpory Turků.⁵ Vznícená česká mysl od samého počátku (od sklonku války) spatřuje v SSSR cosi na způsob mocného a nakloněného božstva. SSSR není pouhým patronem, který asistuje české snaze. Je přímo součástí toho, k čemu směřuje české zaujetí jakožto k cíli. Tuto iracionální gravitaci je nsnadné pojmově vyjádřit, avšak v bezprostředně poválečné době je česká mysl Sovětským svazem fascinována a významná část české veřejnosti provádí dokonce jakousi apotheosu SSSR.⁶

Horuje-li příslušník minority (např. sudetský Němec) pro metropoli (např. nacistické Německo), není tak zcela na štíru s realitou : za určitých okolností může splynout se šťastnějšími krajany, stát se jedním z nich. Český nadšenec, horující pro SSSR, se do značné míry připodobňuje, avšak plně se neidentifikuje : ví, že nikdy nebude jako „sovětští lidé“. Všimněme si ostatně tohoto slovního spojení. Čeština se nikdy nepokoušela obdařit substantivum „lidé“

účasti Sovětského svazu ve válce proti Německu, podle toho se zařídít, se Sovětským svazem o vojenském vedení války se dohodnout a svou koncepci celé druhé světové války ve vzájemné shodě mezi sebou upravit. — Reakce Sikorského na tento můj výklad mne však značně překvapila a znovu mi ukázala, jak dohoda mezi námi a Poláky — i v případě gen. Sikorského — bude těžká. Povstal, začal nervosně přecházet po pokoji, pak se postavil přede mne skoro jako do vojenského postoje a s krajní vážností prohlásil : ‚To, co říkáte, by byla pro nás všechny katastrofa.‘ “ (E. Beneš : *Paměti*. Praha 1947.)

⁵ V tomto případě šlo, myslím, o realistickou úvahu a předem bilancované riziko. Takové úvahy byli u nás ve vzpomínané době schopni snad jen špičkoví agenti NKVD. Podle všeho se zdá, že ani Gottwald podobnou kalkulaci neprovedl (tak např. jeho chování při moskevském jednání o Marshallově plánu nebo během Zorinovy demarše v předvečer Února svědčí o tom, že i on býval sovětskou stranou zaskočen a že ne vždy byl předem připraven rezignovat). Českými polorevolucionáři tu míním značnou část organizované i bezpartijní veřejnosti, jejíž trestuhodně naivní účast umožnila únorový zvrát.

⁶ „Přišli včas jak vojska z dávných kronik“, jako nástroj blahovlnné Prozřetelnosti. Ihned po válce se SSSR stává tabuizovaným tématem a výraz sám zaklínadlem, a to ještě dříve než mohou vzniknout nějaké zkušenosti s komunistickým informačním monopolem. Realistická veřejná úvaha o SSSR je prostě nemožná a nezbyvá než usuzovat na autocenzuru, etablovanou z hlubinně psychologických příčin. Ani nekomunističtí politikové nehovoří o SSSR volně. Existuje tedy nějaká iracionální zábrana a výraz „fascinace“ proto není nadsázkou. Také přejímání sovětských vzorů nabývá takového rozsahu, že působí dojmem živelnosti (jeho průkopníky jsou samozřejmě komunisté, nejsou však sami a v této době ještě nejsou názorově zcela glajchšaltováni). Úvahy o příští politické orientaci se halí do cudné terminologie „Východ či Západ“. U početného komunistického voličstva lze předpokládat inklinaci „východní“. Není nikoho, kdo by veřejně stejně jednoznačně tihnul k „Západu“. Opatrní hlásají koncepci „mostu“.

obdobným určujícím přívlastkem a dodnes neříkáme např. „turečtí“, „polští“ či „nizozemští lidé“, neboť jsme nepozbyli zcela smyslu pro ekumenicitu lidského rodu. Bez obtíží se však ujal importní artikl „sovětští lidé“, jehož protějškem se v jazykové praxi stali „čeští“ resp. „naši lidé“. V širém světě lze tímto způsobem označit pouze dvojici, tedy pár. Jakým to prazvláštním érotem je poznamenáno toto české vidění „sovětských lidí“! Nejsou to snad nadlidé? Národ vyvolený?

Vzpomínaná vzájemná odkázanost revolučních a anekčních sil připomíná tajemnou součinnost lidské vůle a prozřetelné boží milosti. Proto snad ta „polovičatost“ z obou stran, proto poválečné české dějiny neodpovídají klasickému schématu revolucí nebo anexí. Což kdybychom je přirovnali k *Putování do Svaté země*?

Nechť nás nemýlí to, že i „klasická“ revoluční hnutí mobilizují náboženské sentimenty. Klasická revoluce však slouží vzdálenému ideálu, „neznámému bohu“, jímž je koneckonců titánsky hypertrofovaný člověk. Česká poválečná pouť do Svaté země však své božstvo pojímá jinak. Je přítomno zde, na dosah, již hotové a ochotné. Vydává svůj garanční glejt a není třeba počítat s přílišnou námahou. Je to zvrácená, degenerovaná zbožnost, nepodobná antropocentrické zbožnosti klasických revolucí. Proto nám hlasatelé české poválečné „revoluční“ myšlenky nepřipomínají hrdiny úsvitů skutečných revolucí. Sdílejí jejich agresivní nesnášenlivost i zastřenost myslí, nikoli však sílu jejich vášně, jejich titánství.

Pozdní čtyřicátá a raná padesátá léta jsou tedy Čechům mimo jiné i kvázináboženskou *konverzí*. Přimknout se k čemusi mocnému a údajně dobrému, vyvázat se z dosavadního — mezitím již odmítnutého — údělu, začít znova a „lépe“, nabýt nové identity a odvrhnout minulost, která této kýžené identitě odporuje. Tyto touhy se však nesplnily. Dějiny jim připravily, jak už víme, trpké zklamání.⁷

Se sovětské strany bylo české vření pozorně sledováno a vhodně režírováno (sovětská Státní bezpečnost zde od r. 1945 budovala svou síť, kterou široce rozvinula). Čeští komunisté — a nejen oni — se po krátký čas cítili na vrcholu dějinného pohybu. Záhy se dostali do sevření, v němž ztratili všechnu svou svébytnost a z něhož se již nemohou vymanit. Zklamání potlačují, ale zklamaná touha v nich žije dál, pokradmu, asi tak, jak žije v člověku nepřiznané špatné svědomí. *Proto* lze hovořit o „padesátých létech“, ne však o „traumatu Února“. Je to všestranně výhodný přesun. Svede-li se všechno na „padesátá léta“, mohou poražení skrýt své zahanbení a vítězové mohou oddělit touhu od jejího zklamání. Kdyby se to vítězům nepodařilo, musela by

⁷ V tehdejších úvahách o příští orientaci se často objevovalo sousloví „už nikdy se nesmí stát“. Už nikdy se nesmělo opakovat, aby se osud národa ocitnul v nepovolaných rukou (rozumělo se: Mnichovanů) a aby lidé dopláceli na rozmary kapitalistické ekonomiky. Národ se pak ovšem ocitnul v jiných rukou a také mezi lidmi a ekonomikou se vytvořily jiné vztahy.

se vzít v potaz touha sama, její legitima, její etické oprávnění. A to by mohlo ohrozit samu identitu vítězů a spol. Pak by ovšem nezbylo než zoufání.⁸

III. Hřích neobstání

Hovoříme-li o české poválečné konverzi, nabízí se samo sebou souvislost s válkou, která ji předcházela a které se český národ nezúčastnil. Pravda, tisíce Čechů bojovaly v cizích službách, avšak národ jim dal k tomu mandát dosti neobvykle, neboť předem demobilizoval a kapituloval. Považme jen : národ, který před více než sto lety odsunul stranou všechny hodnoty krom jediné, krom své vlastní emencepace, který desítky let vkládá převážný díl svého úsilí do kýžené a posléze přízní osudu poskytnuté státoprávní svobody a do jejího zajištění — se vzdává bez boje.

Ponechme stranou rozumné úvahy vojenských stratégů (nejsou nám k ničemu, neboť ani po 40 letech není shody o tom, jak by dopadl případný ozbrojený odpor). Ponechme stranou i vysvětlení, že neselhal národ, nýbrž vůdcové (sotva možno přehlédnout spjatost národa, který má možnost demokratické samosprávy, s jeho vůdci). Uvažme jen, co se může odehrát v duši národa, který neprošel zkouškou ohněm a neprokázal svou zralost.⁹ Stane-li se něco podobného jednotlivci, může ho toto trauma poznamenat na celý život.

Od sklonku 18. století česká duchovní elita lopotně pracuje na tom, aby učinila Čechy národem v novodobém smyslu, aby tomuto novorozeněti zjedнала životní prostor, počínaje institucemi a užitečnou ideologií a konče autonomní samosprávou. Nejde o boj jako spíše o vytrvalou mravenčí práci několika generací, o trpělivé čekání na příznivé okolnosti a pak jejich překvapivě důsledné i věcné (vůči ostatním i bezohledné) využití. I vytvoření samostatného státu v historických (a politicky již mezitím nepraktických) hranicích bylo šikovným využitím šancí. Po pouhých dvaceti letech existence tohoto státu přicházejí ti, s nimiž se naši předkové tak lopotně potýkali, totiž Němci (stali se mezitím Prušáky a pak nacisty), s ozbrojenou mocí a ta nažene tomuto jinak příčinlivému národu strach, jemuž on — buď jak buď — podlehne. Není to smutný konec příběhu ? Není to vlastně tečka za posledním stoletím českých dějin ?

Předvídavosti vůdců národa nechyběl ostrovtip a jejich kalkulace vypadala

⁸ Zklamání SSSR nevede vždy k prohlédnutí, ale i k tragickým zlomům včetně sebevražd. Tomu má zabránit psychologická pojistka, již pak vdčíme za racionalizace typu : „Skvělá idea, ale lidská nedokonalost brání jejímu uskutečnění, nebo : „Měli jsme dobré úmysly, ale cosi zvenčí nám to pokazilo“ atd.

⁹ Mussoliniho výrok o tom, že národ, který není ochoten svou svobodu bránit, si ji nezaslouží, není pouhým demagogickým tahem, má svou vnitřní přesvědčivost a českým ušmí zní dosud nepřijemně.

rozumně: dojde k evropské válce, Německo bude poraženo a pak mu to spočítáme; nač tedy krveprolévání? Ano, někdy je moudré uvažovat právě takto, zejména chceme-li uchovat nemovitosti. Kalkulace však nepředvídala, co všechno se může stát — a něco se opravdu stalo. Národní dušezpyt to pojmenoval: *trauma a komplex Mnichova*.

Po rezignaci na sebeobranu v září 1938, kdy čest velela jinak než rozum, následuje několik měsíců vyřizování účtů, zachycování stébel před utonutím a jakési kapitulace zevnitř. Nastává okupace „odvěkým nepřitelem“, která ochromuje, jakkoli byl národ z dřívějších dob cizí nadvládě zvyklý (tentokrát ji provádí totalitní moc). První reakce z české strany trochu připomíná staré rakouské časy: na jedné straně nabídka jakéhosi kompromisu aktivistickou spoluprací, na druhé straně regrese do snivého vlasteneckého kvietismu. Národ propadá kultu svých mrtvých: pořádají se pouti na místa každému Čechu drahá, je vzpomínáno starých křesťanských patronů, z Leitmeritz jsou převezeny na Vyšehrad pozůstatky K. H. Máchy atd. Před sto lety bývalo podobné ohlédnutí do minulosti vzpruhou k činu. Tentokrát má čelit zoufání a usnadnit čekání.

Projevy jasného odporu jsou ojedinělé (např. živelná akce vysokoškoláků na podzim 1939). K jednoznačné demonstraci, jakou byl atentát na říšského protektora, bylo nutno podnětu *zvenčít*. Následuje heydrichiáda, odmítnutí krotkého rakušáckého aktivismu — a pak už vesměs jen licitace strachu a poddajnosti, denuncování a vysokého pracovního výkonu. Třistatisíc lidských životů, které tato okupace stála, nepadlo na válečném poli, ale v dusivě zlověstném klidu. Nezapomeňme však, že český protektorátní zážitek nepoznamenal pouze brutální teror. Slýchal jsem např.: „Tomu, kdo dal Němcům pokoj, dali oni také“. Tedy poklidné závětrí za cenu redukce života.

V této křížové palbě došlo — domnívám se — k přetavení (anebo snad zlomení? dolomení?) české národní psyché.

Nevíme a asi se už přesně nedovíme, jaké výčitky, nakolik a v jaké hloubi se tehdy ozývaly, jak byly palčivé a co se s nimi dále dělo, avšak národ, který z okupace vyšel, byl už jiný než ten, který do ní vstoupil. Ex post lze soudit, že okupační zážitek znevážil stoleté dílo národní emancipace, neboť nelze si vážit toho, co je tak snadno obráceno vniveč. Znevážil ono lopotné mravenčí úsilí, jehož nejskvělejším výkonům nelze upřít soběstačnost, jakkoli jim byl „duch doby“ příznivě nakloněn. Okupační zkušenost také přiblížila českému vědomí fakt *českého neobstání*. Jen přiblížila, protože jasnému uvědomění nebylo přáno. Národ si své selhání zdůvodnil tím, že okupanta demonizoval, povýšil ho na magické nepřemožitelné zlo, na Zlo katexochén. Tím vším byl vlastně zrušen reálný historický svět, svět dosavadních českých dějin, neboť nikdo nemá chuť hlásit se k příběhu s tak špatným koncem. Pak už nezbylo než se poohlédnout po nějakém jiném světě, v němž by bylo možno rychle zapomenout na ztrátu vlastní důstojnosti. A ten, kdo vlastními válečnými úspěchy potřel ono Zlo katexochén, aspiroval ipso facto na úlohu všemocného dobrého božstva.

Nacistická okupace také nenávratně pohřbila První republiku. Nejen tím, že ji fakticky likvidovala jako státoprávní útvar, ale tím, že pohřbila jejího ducha.¹⁰ Nezmizely nostalgické vzpomínky, ale vytratila se chuť navazovat a pokračovat. Nešlo to, nebylo kupodivu nač a v čem. První republika nestačila vypracovat životní formu, která by se vžila. Nestačila vytvořit sloh a tradici, které bychom jí připisovali, nedokončila dílo, které bychom s ní spojovali. Ano, fungovalo několik „okruhů“, několik ohnisek inspirace (okruh levicové avantgardy, okruh obrozeného katolicismu, okruh tzv. Hradu, vrcholila tvorba silných individualit, vyrostlých ještě v předchozí epoše). Nebyla to však *membra disjecta*? Bezhlavé tělo? Její hřbíchy byly v čase zkoušeny břemenem, jak už to bývá. Snad i proto se s ní tehdy národ tak rychle rozžehnal.¹¹

„Nebo chtěl-li by kdo duši svou zachovati, ztratí ji ...“ Nacistická okupace, kterou národ bez odporu připustil, aby se zachoval, jej *zbavila identity*. Český národ přestává být národem v novodobém smyslu; pozbývá svého vlasteneckého cítění, o jehož někdejší vřelosti pak smutně svědčí už jen hluboce degradované formy. Češi devatenáctého století jsou ještě dosti soběstační, i když spoléhají na přízeň ducha doby víc než on zasluhuje. Češi 1918-1938 jsou soběstační už méně, i když mají svůj stát. Spoléhají na ty druhé.¹² Soběstačnost a spoléhání už nejsou v rovnováze. Z okupace 1939-1945 vycházejí s poddanským vědomím: spoléhají na druhé a na nic jiného. Tato odkázanost je vlastně jedinou položkou bilance jejich vůdců v předvečer Mnichova. Pak už se jen čeká, *kdo* nás osvobodí. Proto také po 2. světové válce není vidět rozumné hospodářovo úsilí o obnovu, ale horečnou snahu k někomu přilnout a urvat, co se dá. Pomyšlení na tvorbu vlastních dějin — kdysi tak samozřejmé — se stává pošetilým vrtochem.

SSSR si válečným úspěchem zajistil vstup na evropskou i světovou scénu. Od

¹⁰ Všimněme si, kolik významných osobností odešlo během okupace nebo v její předvečer, ať už smrtí přirozenou nebo násilnou: Masaryk, Šalda, Kramář, Rádl, Pekař, Vančura, Čapkové, Hora atd. atd. Každý obor lidského konání, věda, umění, filosofie, politika, každé město i městečko má své padlé, každá končina nějak osifela, všude nastává stav sedisvakance, uprázdňení, neboť je válka, okupace, pokračovat nemožno. Ti, kdo měli převzít pochodeň, byli zmrzačeni, další nevyrůstají, vzniká mnohoznačné vákuum a nelze předvídat, čím a na jaké úrovni bude vyplněno.

¹¹ Říká se, že jedné hodnotě se První republika nezpronevěřila: hodnotě demokracie. Vytrvala až do konce jako jediný demokratický ostrov ve středoevropském moři totalitních a autoritativních režimů. Toto pochvalé mínění by však asi nesdílely nečeské národnosti ČSR, tedy polovina tehdejšího obyvatelstva. Pravda, símě demokratismu tu bylo, ale nemělo dosti času, aby vydalo plod. To ovšem není důkazem věrnosti hodnotě, nýbrž ilustrací nepřízně osudu.

¹² Spoléhá se na „Evropu“, jejíž vitalitu odhadli Masaryk a Beneš mylně. Masaryk nazval své memoáry „Světovou revolucí“ (pokud byly překládány, vycházely našťastí pod jiným názvem). Dnes už víme, že 1. světová válka neznamenal vítězství klasických demokracií nad autoritativními režimy, nýbrž že dovršila rozklad Evropy. Sladké Francii a hrdému Albionu proto nezbyvalo než nás zradit — „a my je tolik milovali...“

sklonku války se rozbíhá hra dvou budoucích supervelmocí, jejichž pravidla tehdy ještě nejsou známa. Český národ se do ní vrhá, aby odčinil mnichovské trauma a setřásl špatné svědomí. Vrhá se střemhlav do neznáma¹³ a není síly, která by jej dokázala zastavit. Je to sesuv rovnající se pádu. A o tom, jak a kam padat, rozhodnou ti, jimž bylo jinde souzeno stát se garanty české účasti ve velmocenské hře. V únoru 1948 pro jistotu zfaulují ty druhé, které by mohlo v poslední chvíli napadnout padat jinudy.

IV. Výmluvy

Pozdržíme se na chvíli u té fascinace Ruskem („Sověty“), která ovládla v poválečných letech většinu veřejného mínění i politické reprezentace. Je to postoj mezi národy neobvyklý. Jde-li přitom o malý národ, který je po skončené válce alespoň po formální stránce nadán juridickými přívlastky národa svobodného, a je-li přitom ten druhý národ mnohonásobně početnějším a rozpínavým sousedem, je to postoj nevídaný. Opravdu se zdá, že české etnikum, vzešlé z války, přestává být národem v dosavadním smyslu. Hovořívá se o „tradiční české rusofilii.“ Pozor : hovořívá se o ní teprve po 2. světové válce. Předtím se o ní nemluvalo. Historické důkazy této náklonnosti byly posbírány také až po válce. Není toho mnoho, oč by se mohly opřít. Romantické toužení našich buditelů v první půli minulého století nebylo jednosměrné a velké dubisko na Východě nebylo jediným magnetem. Nedlouho po vyzpívání „Slávy dcery“ se naši vzdělaní a politicky nezkušení předkové dovedli obdivovat protiruskému odporu Poláků; politická koncepce Palackého je přitom sdostatek jasná, jeho výslovná varování též, stejně tak i věcná argumentace K. H. Borovského. Pouť některých našich zklamaných politiků od Moskvy v r. 1867 byla spíše zkratkovým činem po rakousko-uherském vyrovnání. Následovala ji ostatně pouť některých jiných našich politiků k Napoleonu III. Nenásledovala ji žádná změna české politické orientace, která by počítala s Ruskem jako s pozitivním činitelem středoevropské politiky. — Další epizodou živelné rusofilie byla léta 1914-1917. Bylo to pomíjivé náladové vzplanutí, podmíněné válečnými událostmi (přesněji řečeno pohybem front) a českým postojem k habsburské monarchii. Ani ono neovlivnilo základní orientaci české politiky. Jediný významný politik, který mu propadl, K. Kramář, propadl i politicky.

¹³ Zatímco svět je již rozdělen do dvou velmocenských sfér, česká politická mysl to nebere na vědomí. V letech 1945-1946 je česká publicistika plna problémů česko-německých. Vážně se diskutuje o povinnosti počestit německá příjmení a o tom, zda hrát německou klasickou hudbu. Úkolem číslo jedna je vysídlení sudetských Němců, neboť „už nikdy se nesmí stát“. V téže době si KSČ vytváří agenturu v nekomunistických stranách, NKVD si ji vytváří v KSČ i jinde. Gottwald radí soudruhům : „Diktaturu proletariátu dělejte, ale nemluvte o ní“. Komunisté rozpoutávají boj o mocenský monopol, ale nikdo o tom neví, anebo každý dělá, jakoby o tom nevěděl.

O nějaké tradiční české rusofilii se tedy nedá mluvit. Lze mluvit o jisté slovanskovýchodní gravitaci v české duši. Jde o hnutí jen zřídka mocné, ale vždycky vágní. Jeho opěrnými body jsou sv. Metoděj a Cyril se slovanskou liturgií, jihoslovanská zádruha, slovenský a slovácký folklór, hrdinná Polska a Černá Hora a fantazie o romanovské či srbské dynastii na českém trůně. Instrumentář tedy zjevně neskladný. Toto tíhnutí je reaktivním výtvozem, neboť jeho zdrojem není naše faktická zkušenost s Východem, nýbrž se Západem (zejména s Germány a s Římskou církví). Centrum našeho směřování leželo odedávna na Západě. Vypracovaná životní forma Západu však byla složitá a náročná, její osvojování bylo obtížné. Kdykoli jsme se v potýkání se Západem dostali do tísně, probouzelo se v nás i úlevné slovanskovýchodní snění. Zdaleka však nešlo o rusofilii. Nemohlo jít, nebylo téměř styků a vlivů. Česko-ruská scéna — byla-li vůbec jaká — se mění po 1. světové válce, resp. po bolševické dohře Ruské revoluce. Moskva se stává Mekkou části socialistického hnutí. „Moskevský komplex“ byl analyzován samotnými socialisty a není třeba jejich rozbory opakovat. V meziválečné době u nás indukoval dvojí ohnisko: Gottwaldovu frakci v KSČ (agenturu Kominterny) a okruh levicových intelektuálů, zejména pak ty, pro něž jsme převzali nepřesné označení „Avantgarda“. Posléze uvedeným nelze upřít věhlas, jejich „rusofilie“ je však zcela nahodilá. Měli o porevolučním Rusku iluze; spatřovali v něm naplnění svých — veskrze západnických — nadějí. Nebytí nacismu a 2. světové války, byli by nejspíš vystřízlivěli (pokračovatelé těchto snah na Západě později přeložili svou Mekku do Havany a Pekínu). Pouto gottwaldovců a jejich dědiců k Moskvě vpravdě vzdoruje zhoubným až dosaváde časům. Netřeba snad dokazovat, že nejde o projev „tradiční české rusofilie“. Tvrdí se, že v poválečném českém rozvažování „Východ versus Západ“ byl nejdůležitějším závažným „sociální problémem“, že totiž pád do sovětské náruče byl důsledkem českého rozhodnutí pro socialismus. Sociální problematika však byla u nás nejcitlivěji prožívána a politicky zachycována po 1. světové válce (což vyvrcholilo rozkošem v sociálně-demokratické straně). Nikdy později už nedosáhá té palčivosti.¹⁴ Ani hospodářská krize 1929-1932 ji

¹⁴ Zastoupení českých politických stran v poslanecké směnovně 1. republiky (celkem 300 křesel):

	nár. socialisté a soc. demokraté	agrárníci, živnostníci a nář. demokraté	KSČ	lidovci
1920	101	65	—	21
1925	57	73	41	31
1929	61	73	30	25
1935	66	79	30	22

Pro naši ilustraci není tabulka zcela vhodná, protože některé strany jsou národnostně homogenní, tedy ryze české (např. lidovci), jiné nikoli (např. KSČ, agrárníci). K zamýšlenému účelu však postačí.

nevyhrotila do původní výše. Koncem třicátých let už zdaleka nestála v popředí a nacistická okupace ji odsunula stranou. Po válce už v naléhavé původní podobě nevystala.

Myšlenka socialismu měla v meziválečné době dosti široké zápolí. Jejím zdrojem byly dílem skutečné sociální konflikty, dílem „pokrokářská“ tradice, daná už osvícenským ideovým fondem národního obrození. Rozhodně to však nebyl socialismus sovětského typu. O ten šlo pouze menšinové gottwaldovské KSČ a nějaký čas i „avantgardním“ intelektuálům.

Před 2. světovou válkou tedy neshledáváme u Čechů žádnou tradiční rusofilii, ani žádné zalíbení v socialismu sovětského typu. Obojí se objevuje těsně po 2. světové válce jako cosi nocého, co si musí svou legitimitu teprve obhájit dodatečně fabrikovanou legendou o tradici. Je to důsledek zkušeností let 1938-1945.¹⁵

Drama, v němž se rozhodovalo o naší současnosti i budoucnosti, nebylo neseno pohnutkami vlasteneckými ani třídními, i když jejich úpadkové formy sehrály v jeho jednotlivých dějstvích významnou roli. Toto drama proběhlo na scéně psychologické a morální. Kulisy této scény byly zajisté připravovány i jindy a jinde. To, co se však na ní odehrálo, můžeme pojmenovat bez rozpaků: bylo to zprvu neobstání, pak rezignace a nakonec útek k modlářství, uník z tísně špatného svědomí.

Přijímáme-li do slovníku výrazy „mnichovské trauma“ a „mnichovský komplex“, neznamená to, že Mnichov a nacistická okupace byly jen nešťastnými kameny úrazu, které nám podstrčil zlovolný osud. Léta 1938-1945 byla časem zkoušky — a národ v ní propadl. Neobstání ve zkoušce vždycky nějak odkazuje k tomu, co předcházelo, tedy k minulosti. Pokud bychom se jí zabývali, jistě bychom objevili řadu dispozic (či spíše indispozic). Avšak pozor: ať už jsme byli v potýkání se světem a se sebou samými indisponováni jakýmkoli dispozicemi, nelze v nich spatřovat důvody exkulpace. Neobstání, o němž hovořím, nebylo porážkou, nýbrž útekem. Snad se tedy příliš nemýlím, vidím-li v něm akt vůle. Teprve ono radikálně proměňuje život ducha: protože není odčiněno, je počátkem cesty k dalším neobstáním, kterou tedy nezbyvá než odsoudit. A v tom je podobno hříchu.

V. Cesta do hlubin noci

Přehlížím napsané a napadá mě, zda nejsem jednostranný. Píši o „národě“ jako o jednotlivci, kterému přisuzuji morální fiasko, a přehlížím možná

¹⁵ Určitý podíl sociální problematiky na před- i poúnorovém dění nelze popřít, nejde však již o tradičně pojímaný „třídní boj“. Proto se sociálně psychologická situace nemění zestátněním klíčového průmyslu v r. 1945. Tříbení duchů probíhá napříč tradičními třídami. Třídní citění přetrvává v úpadkové formě, např. v podobě ressentimentu: má se zato, že městské paničky inklinují k „Západu“, ženy z periferie si tedy rády zahorují pro „Východ“. Obdobný úpadek postihl i citění vlastenecké.

vnitřní diferenciaci, která přece musí existovat v každém lidském uskupení. Znovu se zamýšlím — a trvám na napsaném.

Diferenciace sice existovala, ale na jiné úrovni. Zaostríme znovu na Protektorát. Ty, kteří se plně identifikovali s okupantem, můžeme ponechat stranou. Byli nepočtení. Představitel absurdně důsledného „realismu“, Emanuel Moravec, byl osobností jistě pozoruhodnou, avšak právě svou výjimečností. Z téhož důvodu můžeme ponechat stranou i české fašisty a bohužel i účastníky aktivního odboje. Pozdější legendy českou odbojovou činnost nesmírně zveličily. Domácí odboj byl nerozsáhlý a zaměřil se převážně na zpravodajství. Bojové akce byly sporadické, byly organizovány zvenčí a nelze je srovnat s aktivitou Poláků, Francouzů nebo Jugoslávců. Aktivní odboj jako životní postoj vůbec nebyl součástí okupačního zážitku.

Zbývá drtivá většina obyvatelstva, široké kontinuum mezi dvěma typologickými póly : na jedné straně denuncianti, na druhé posluchači rozhlasových relací zprvu z Londýna, později i z Moskvy (denunciace nabyla takového rozsahu, že ji německé úřady nestačily zvládat a spousta udání zůstala nevyřízena. Jedni i druhí — s rozdílnou viditelností — na cosi rezignují. Jedni i druhí — s rozdílnou toužebností — čekají. Pamatujeme i nenávistnou pomstychtivost mnoha navrátilců z koncentračních táborů¹⁶ a bezuzdnou agresivitu „odbojářů“.¹⁷ Snad probůh netřeba zdůrazňovat, že „nikoli všech“; ale „ti ostatní“ se jaksi vytratili ze scény, ustoupili do pozadí. O přikrostiti těchto soudů by snad bylo možno pochybovat, kdybychom neznali pokračování českého příběhu po roce 1945. I tato doba přinesla určitou vnitřní diferenciaci. Byly tu přece čtyři politické strany. A přece : nešlo z jistého závažného hlediska o diferenciaci málo závažnou ?

Význam bezprostředně poválečných let pro budoucnost snad ani není možno přecenit. Je to *čas nikoho*, noc ducha, hektické vření. Po každé katastrofě dochází k uvolnění pudovosti, neboť „objektivní duch“, vládnoucí před otřesem, je víceméně zrušen. To, co přetrvává, je spíše nediferencovanou masou, vágní a nekultivovanou energií, a teprve ona dá vzniknout novým formám, které vyplní uprázdněná místa. V hektickém vření 1945-1946 však v českém etniku nenalézáme žádné soustředění tvořivých sil, které by bylo účinnou protiváhou uvolněných vášní.

Po skončení války dochází k hromadnému pokusu o *vyvázání* se z historického času. Tato exploze se navenek tváří jako akt spravedlnosti, jako odplata za

¹⁶ Její psychologická pochopitelnost bohužel nic nezmění na podstatě věci. *Hlas osvobozených* ze dne 20.7.1945 píše : „V Moravské Ostravě vedou političtí vězňové kursy těch, kteří jsou strážci Němců a kolaborantů. A jde těm strážníkům hlídání dobře. Lidé z koncentráků mají osvědčenou školu a nedělají nic jiného než čemu se naučili. Oko za oko, zub za zub“.

¹⁷ Jeden za všechny : Pich-Tůma, bývalý partyzán, poslanec KSČ, důstojník SNB a agent NKVD, natolik sebevědomý, že se nezastavil ani před vraždou. V r. 1968 byl souzen (a neodsouzen) vojenským soudem v Příbrami. Psychologické souvislosti na tomto typickém případě tehdy osvětlil historik J. Tesař.

okupační příkoří. Propadnou jí především ti, jimž šlo během války o pouhé přečkání, tedy většina. Je inscenován jakoby nadčasový „soud dějin“, jeho první obětí jsou čeští Němci a tzv. kolaboranti. Odsun tří milionů Němců je akcí, která nemá v západní a střední Evropě obdoby, nepočítáme-li ovšem samo nacistické Německo. Jeho provedení je kapitolou, která bude v Čechách sotva kdy napsána, neboť byla kvapem zapomenuta; jeho oprávněnosti totiž nelze s klidnou myslí s jistotou přitakat. Kdybychom chtěli být upřímní, museli bychom odhlédnout od „politické prozíravosti“. Pak bychom ovšem přiznali, že vyhoštění českých Němců bylo neoprávněné. Česká mysl to ostatně tuší, úvaze o tématu se vyhýbá a nedaří-li se jí to, pozbývá klidu. Pro její nedávný i současný stav je příznačné, že si dosud doma nikdo nedovolil veřejně revidovat mravní stránku odsunu či alespoň vhodnost revize naznačit. Opět další neuralgický bod a další důvod špatného svědomí.

Také zúčtování s „kolaboranty“ přesáhlo míru spravedlnosti a důvod je nabíle dní: „kolaborace“ byla za okupace životní strategií českého obyvatelstva už tím, že nebylo odporu, který by byl dárcem životního smyslu (tím bylo přečkání). I ona musela tížit svědomí. Jakkoli nelze pochybovat o vině přísluhovačů nacismu, nelze skrýt paradox, že se role „kolaboranta“ po válce prolíná s rolí obětního beránka. To, čemu se tehdy říkalo „očista národní cti“, nabývalo forem, které byly v rozporu i s tehdy platnými československými zákony. Blýská se však na časy: v lednu 1946 je poprvé otevřeně formulován požadavek beztrestnosti policejní zvěle,¹⁸ aniž vyvolal větší rozhořčení. Nápadně hojně pořádání manifestací, oslav a pod. se zdá být čímsi komplementárním. Kritické hlasy se odvažují protestovat alespoň proti této nutkavé slavnostní náladě, neboť se mohou opřít o fakta: prudký pokles výroby a její rentability. Marně.

Intelekt je zahnán do úzkých. Není možná rozprava, diskuse. Dochází k obecnému přijetí černobílé terminologie, k inflaci slov, hesel, výrazových klišé, jejichž otevřená analýza není možná. Není dosud výslovně zakázána, není však ochoty. Nedaří se vyvolat atmosféru zdravé (tím méně „nezdravé“) skepse. Tázavost ducha se zdá být reliktem zavržených zaslých dob.¹⁹ Tradice, živá síla minulosti, je radikálně odmítnuta, neboť obecně se soudí, že

¹⁸ V usnesení I. celostátní konference ÚRO (leden 1946) stojí psáno: „Žádáme, aby vláda a parlament učinily bezodkladné opatření, aby pro revoluční činy a národní očistu nemohl být nikdo, ať z jakýchkoli důvodů stíhán...“ — Pozor: v tomtéž usnesení je i jiný požadavek: „Zejména je třeba sankcionovat všechna opatření, která byla učiněna po osvobození revolučními závodními radami...“ — Toto těsné sousedství obou přání výmluvně ilustruje blízkost hlubinných psychologických motivů. A také nám usnadní odpověď na otázku, která politická doktrína bude nejvhodnějším nástrojem vznícených vášní, za nimiž lze tušit špatné svědomí.

¹⁹ Uprázdňená místa osobností, které se před válkou těšily přirozené autoritě, zaujímají demagogové. Časopisy jako *Dnešek* či *Kritický měšťáček*, jimž je dnes možno přisuzovat značnou míru rozvahy, mají nevelkou obec čtenářů a jsou vystavovány davovému nátlaku i oficiálním obstrukcím. Avšak ani na jejich stránkách nelze otevřeně psát o tom, co je všeobecným „tabu“.

„už nikdy se nesmí stát“ a že je třeba začít znovu a jinak; kdo se jí dovolává, působí jako stařec, odporující bezuzdnému mládí. Začíná konjunkturální vzestup prestyže a sebevědomí těch, kteří jsou bez tradic, tj. lidí nezakotvených a mladistvých.²⁰

Veřejný život propadá mělké politizaci a krátkodechým nervózním kampaním. Není autonomní oblasti ducha, která by se vymanila ze spárů skupinových zájmů. Každý se musí hlásit k nějakému praporu, nikdo nechce být sám. Je patrna únava individualitou a demokracií. Již v této době padá pohrdavý výrok o „nikomu nepotřebné svobodě“. Znovu vidíme, že české etnikum už není národem, ale davem, „shlukem obyvatelstva“, jak se řekne o dvacet let později.

Není kultury, je jen „kulturní fronta“ — a ta se glajchšaltuje sama. Spisovatelé, kteří se později prohlásí za „svědomí národa“, se stávají strhujícím příkladem touhy po davovosti. Nevzniká ovšem žádné skutečné dílo.

Očividná je rozpínavost „levice“ (především komunistů), všudypřítomnost a působivost její demagogické propagandy. Způsob disputací už připomíná pozdější časy: všichni jsou „pokrokoví“, komunisté „nejpokrokovější“, což si jim nikdo netroufá upírat, jejich sebevědomí se opírá zatím o spodní proudy „ducha doby“; ti ostatní to vědí, jsou proto v disputacích bázlivi, musejí se nejprve zaklínat, že „oni přece taky“ atd., zatímco komunističtí mluvčí se ocitají — nikdo neví jak — v sebevědomé roli soudců a se samozřejmostí vytýkají, mentorují, vynášejí ortely, vyhrožují.²¹ Před válkou byla KSČ menšinovou stranou, jejíž prestyž prodělával do roku 1941 křivolaké peripetie. V roce 1945 se tu však objevuje jako bující těleso, které proniká rozpadající se tkání národa, a není divu, že nekomunisté k ní zaujmají přinejmenším galantní postoj.

Je doba malá a nezdravá, jakoby otrávená, dusno před bouří. Je znát, že šest let okupace bylo školou praktičnosti svého druhu, tj. umění sebezáchovy, která se ve svobodné vlasti může už stát sebespálením. Poválečné odtížení vede v Čechách k hlubokému úpadku, k rozpadu duchovního života, k regresi. Marně pátráme po chorobném procesu, jímž bychom toto propadnutí dodatečně exkulpovali. Jsou tu sice opět různé „indispozice“, avšak spouštěčem sesuvu je nepřiznané špatné svědomí a jeho vykonavatelem je volně tčející zášť. Z této mizérie vede dvojitá cesta. Ta obtížnější je cestou heroickou. V tu lze prý jen doufat, ne však ji vyžadovat. Druhá je snazší a lze ji učinit

²⁰ Velká část mládeže je válkou frustrována, je „bezprizorná“, neboť rodičovská generace je ztělesněním minulosti, která „zklamala“. Budoucí svazáci na to doplatí. Poválečné opojení, jemuž oni propadnou nejvíce a jehož budou vydržovanými svědky, se jim stane východiskem, z něhož se budou těžko dopracovávat vlastní identity. Nejčastěji se zmohou jen na jakousi odvozenou identitu, zůstanou „děťmi své doby.“ — Výraz „svazácká generace“ je dnes vyslovován s větší či menší dávkou despektu.

²¹ Např. polemiky tehdejšího šéfredaktora *Rudého práva* G. Bareše s F. Peroutkou nebo V. Černým.

stejně velkolepou jako náboženské obrácení. Té byl osud přízniv, ač vedla jen do jiné mizérie.

VI. Paradigma

Pozastavme se na chvíli u českého „pohraničí“.²² Stalo se totiž jakýmsi paradigmatem osudu českých zemí, tedy tím, na čem je to podstatné vidět. Minulost těchto končin je výmluvná a obsažná. Jazyková hranice neprobíhala vždy místy, uvedenými v poznámce pod čarou. Ještě počátkem minulého století zasahoval český živel do oblastí, které byly později čistě německé. Dříve tomu bylo opět jinak.²³ Přes všechny — poměrně pozdní — germanizační trendy a tlaky měli Němci v Čechách od pradávna domovské právo a nebyli menšinou jen tak obyčejnou; i ve vnitrozemí byl český a německý živel promíšen a Němci byli od nepaměti tvořivým prvkem českých měst. Jejich vzdělanost byla vyšší, proto na Čechy často shlíželi nevládně, ale za dávných časů to tolik nevadilo, neboť „státy se udržují idejemi, z nichž vznikly“ a idea Českého království bývala jiná než idea Rakousko-Uherska nebo První republiky. Občas to však vadilo, zejména když v Evropě vznikly novodobé národy a kdy i Češi vstoupili na dějinnou scénu. Ale ještě Palacký se dokázal domluvit s vůdcem českých Němců L. Loehnerem na případném uspořádání národnostních poměrů v samosprávných Čechách.

Protože myšlenka nacionalismu v Evropě zvítězila a nebylo myslitelné být člověkem a nebýt současně uvědomělým příslušníkem národa v novodobém (tj. romantickém) smyslu, začaly se vztahy mezi oběma národnostmi zhoršovat, což pak vyvrcholilo během 1. světové války. Vítězství nacionalismu pomohlo sjednotit Německo či Itálii. České země však ohrozilo, neboť jejich historická hranice po staletí zdaleka nebyla hranicí jazykovou. Národnostní konflikt tu musel vyústit v konflikt „vnitropolitický“, v tu či onu formu občanské války. Problém tohoto druhu lze sprovodit ze světa buď překonáním nacionalismu, anebo znesvéprávněním některé z národností.

Staré Rakousko — opomineme-li dobu josefinskou — bylo vcelku bezradné a kolísalo mezi oběma typy řešení. V novorozené ČSR převážila na české straně druhá varianta. Německé oblasti jsou obsazovány českým vojskem, dojde i ke krveprolití. Čeští Němci se tu přestávají cítit doma. Nárokují si, stejně jako Češi právo na sebeurčení, které považují — stejně jako Češi — za

²² Uvozovky jsou důvodné, i když od nich záhy upustím. Nešlo v pravém slova smyslu o pouhé pásmo podél historické hranice. Předválečná jazyková hranice zasahovala hluboko do vnitrozemí a např. na západě a severu Čech končila okresy Domažlice, Plzeň, Manětín, Rakovník, Louny, Roudnice, Mělník, odtud k Bezdězu a Ještědu. Mladší generace dnes málokdy vědí, že Jihlavsko, Svitavsko a Novojičínsko byly převážně německé.

²³ V roce 1754 žily v Českých zemích asi 3 milióny Čechů a 1 milión Němců (tedy čtvrtina). V roce 1910 tu bylo už 35 % Němců.

právo přirozené. Češi, solidární s přirozeným právem Slováků vůči Maďarům (a pouze vůči nim), je upírají Němcům ve jménu práva historického. Snad mají kus pravdy, neboť ani germanizace Čech neprobíhala pouze přirozenou cestou, ale té pravdy je jen kus, neboť historie, jíž se dovolávají, neznala národů v tom smyslu, v jakém je jim rozuměno nyní.

Buď jak buď, s více než třemi milióny Němců je v novorozené ČSR nakládáno jako s nesvéprávnými: nemají možnost podílet se na ústavodárné práci. Máme přirozený sklon stranit Čechům, těžko však popřít, že tu vznikl závažný problém, který česká strana nechtěla vidět. Není nemožné vcítit se v mysl strany opačné: čeští Němci měli pocit křivdy. Měli asi kus pravdy.

S pokračujícím rozpadem staré Evropy (který unikl i tvůrcům ČSR) a zejména po hospodářské krizi 1929-1932 a po vítězství nacismu v Německu se čeští Němci ocitli na nepřátelstkové straně. Přišel Mnichov, Protektorát, čeští Němci mstili české křivdy a mstili je tvrdě.²⁴ Během války uzrála myšlenka jejich vysídlení, tedy radikální řešení druhého typu.²⁵ Západní spojenci se jí zpočátku vzpěchovali, snad v nich dožíval duch staré Evropy. Nebylo tomu tak na Východě. Sovětské vedení poskytlo myšlence odsunu souhlas a podporu.²⁶ Po válce byly z Českých zemí vyhoštěny tři milióny Němců, každý z nich s dvaceti kilogramy propriet.

Provádění odsunu Němci pamatují. Češi už méně. Těsně po válce se stávalo: kdesi v českém vnitrozemí se ten a ten rozhodl, že „půjde do Sudet“. Trofejních zbraní bylo dost. V Sudetech tehdy žilo civilní obyvatelstvo a mužů, schopných vojenské služby, tam bylo nemnoho, protože bylo těsně po válce. Na české straně bylo statných mužů dost. Z protiněmeckých pogromů nebyl u nás zcela zapomenut ten v létě 1945 v Krásném Březně.²⁷

České „pohraničí“ se vyprázdnilo. Po vlně mstitelů německých křivd následovala vlna lačnických po majetku. Část se obohacena vrátila zpět. Tehdy

²⁴ Během několika let podlehla nacismu většina českých Němců. V r. 1935 získává Henleinova Sudetendeutsche Heimatsfront 44 poslaneckých mandátů a stává se tak druhou nejsilnější politickou stranou v ČSR. Nacismu odolalo jen nepočetně jádro sudetoněmeckých levicových stran a křesťanů. Loajalita Němců k ČSR však nevymizela zcela a jejím představitelem se právem stal Wenzel Jaksch, později Benešův spolupracovník v londýnském exilu.

²⁵ Formuloval ji poprvé — a rovnou jako celonárodní požadavek — E. Beneš ještě v Londýně. Tím končí jeho spolupráce s W. Jakschem.

²⁶ Předvíдалo se již, že v poválečných poměrech by čeští Němci nebyli živlem konformním, kdežto ve východoněmecké diaspoře, je bude možno zvládnout. Naznačuje to i veřejné vystoupení K. Kreibicha v r. 1945. Krom toho se lze domnívat, že sověti správně předpokládali význam odsunu pro psychologickou připoutanost Čechů (a Poláků) k Moskvě.

²⁷ Nebylo možno jej utajit, protože mrtvoly pobitých odneslo Labe. Opatrné zmínky se objevily i v českém tisku, reakce však byla povrchní a prchavá. O to více dotčenosti vyvolával britský tisk, který objektivně referoval o postavení českých Němců po válce. Toho pak na oplátku využíval komunistický tisk k osočování Velké Británie a jejího poválečného postoje.

vznikl pocit, že se roztrhl pytel hojnosti a vžilo se sousloví „po Němcích“, označující původ hmotných statků. Tzv. Fond národní obnovy (majetek po vysídlených Němcích) byl původně odhadnut na 80 miliard. Zanedlouho se ukázalo, že obnáší pouhé 34 miliardy. Nezbývá než se smířit s tím, že více než polovina byla prohospodařena a rozkradena. České „pohraničí“ zpusťlo.

Po oněch dvou spontánních invazích začalo organizované osídlování. Došlo k tomu, o čem se buditelům národa ani tvůrcům nového československého státu nesnilo: jazyková hranice splynula s historickou. Nechce se vidět, nelze však nevidět, že zárukou této vítané změny je nynější uspořádání Evropy i nynější postavení Československa.

Do pohraničí přicházeli především ti, kteří se doma z nejrůznějších důvodů necítili jako doma, kteří chtěli začít znovu a jinak. Vnitřní ustrojení i zjevný postoj nových obyvatel k světu a životu (byť nesen soukromými motivy) tak v čemsi korespondoval s tím, co se skrytě odehrávalo v hloubi české poválečné mysli vůbec.

V pohraničí se tak etablovala sociální struktura, která pochopitelně nemohla niterně navázat na tamnější staleté tradice. Navázala jen vnějškově a zčásti: města zůstala městy, silnice silnicemi. Ze samot a vsí, které prozrazovaly osobitý a kultivovaný sloh, se staly ruiny, polní a lesní cesty zarůstaly, kostelíky byly demolovány a boží muka u cest vyvrácena. Kontinuita života vzala za své. Města se stala přívěsky průmyslových komplexů a obklopila se hradbou uniformních sídlišť. V knihovnách není starých knih, v obcích není pamětníků. KSČ tam měla silné pozice hned po válce.

Nějaký čas tam bylo cítit němou žalobu, kterou vznášela zraněná a cizí působící krajina. Noví obyvatelé byli obhroublí. Život tam pulzoval pouze v továrnách, v hospodách a na fotbalových hřištích. Čas vše překlenul. Učinil tak ale s překvapivou záludností: pohraničí se nepřizpůsobilo vnitrozemí, nýbrž právě naopak. I ve vnitrozemí kapitulovala města před továrnami a sídlišti, zmizely staré knihy, lidé zšedli, zhrubli a jejich život zpovrchněl. I tam jsou vyvrácena boží muka a leccos zarůstá býlím.

Úpadek pohraničí je nesporný, jeho příčiny očividné. Úpadek vnitrozemí není na první pohled tolik zřejmý, jeho příčiny pracují skrytě, podobnost je však nápadná. Je možno si klást otázku, zdali síly, které rozhodly vnitrozemí, nejsou příbuzné těm, které devastovaly končinu, již jsme označili za paradigma. Nový řád zavádějí v pohraničí samozvané instituce, Národní výbory a policejní sbory, které tak získávají první zkušenosti s uplatňováním nekontrolované zvláště za tichého souhlasu českého obyvatelstva. Snad tehdy vznikl dojem, že dochází k nápravě minulých křivd. Současně šlo i o setbu budoucnosti.

VII. Reglementace za pochodu

Verzi vítězů i poražených jsme založili ad acta a inventarizovali jako sociálně-psychologické výtvořiny, poplatné době i ladění svých tvůrců. Naší snaze rozumět pomohly jen málo; první je příliš zkreslená, druhá příliš zúžená.

Poohlédněme se po seriózní české historiografii. Ta vyzdvihuje především mezinárodní souvislosti (ofenzivní politiku SSSR, význam studené války, význam Informbyra) a prezentuje Únor jako výsledek sovětské podnikavosti, tedy jako anexi, při níž KSČ fungovala jako Pátá kolona nebo jako nástroj dílem použitý, dílem zneužitý. Tato koncepce byla pregnantně vyjádřena výrokem: „Doma se nerozhodovalo o vítězství, ale nanejvýš o formě porážky“. Autoři snesli množství přesvědčivého materiálu a nezbyvá než přiznat, že mají pravdu. Ne však celou.

Toto pojetí českých poválečných dějin nevychází z tázání po českém národě resp. etniku, po jeho postojích a činech, tužbách a ignorancích, ani po jeho svědomí. Vydává jej — i když nikoli výslovně — za pasivní oběť velmocenské hry a má-li mu něco za zlé, pak nanejvýš to, že to či ono nerozpoznal včas (za aktivního tvůrce svých vlastních dějin vydávají národ pouze oficiální panegyrikové, avšak v jiném smyslu a s jinými záměry). Historikové tohoto zaměření dosud nefekli své poslední slovo, přesto nepochybíme, uvědomíme-li si možná rizika jejich předpojatosti, zejména možnou snahu o českou exkulpací, a zúžení jejich zájmové oblasti, kterou redukovali na rekonstrukci boje o politickou moc. Psychologicky to lze snadno vysvětlit: jde o autory, spjaté s přímými aktéry únorové historie, ať už s nekomunistickým exilem nebo s tzv. reformními komunisty. I když připustíme osudovou neodvratnost mezinárodních politických tlaků a nevyhnutelnost porážky, je její *forma* v takové situaci tou nejdůležitější věcí.

Únor nebyl pouhým komunistickým pučem pod sovětskou patronací, nebyl jen podloudně připravovaným a příležitostně provedeným zvratem, jehož důsledky by byly ve zřejmém rozporu s tím, co předcházelo. Neboť, a jen namátkou:

Parlamentní demokracie nefungovala ani před Únorem. Nejdůležitějším rozhodnutím předcházela nanejvýš kabinetní jednání. Národní shromáždění se zřeklo své role už po válce. Systém politických stran byl uzavřený a způsob jeho fungování měl od počátku řadu znaků mocenského monopolu, jemuž rovnal cestu.

Také byrokratická a policejní zvůle panovala už předtím, hledala si pouze jiné oběti a ty pak likvidovala za tichého souhlasu většiny ostatních. Demagogie a pěstní právo byly Únorem pouze kodifikovány, nikoli zaváděny (a nebyli to jenom komunisté, kdo jich před Únorem užívali).

I monopol pravdy existoval už před Únorem. Černobílý pojmový aparát byl k dispozici už po válce a byl všeobecně přijat, neboť existovala všeobecná vůle některé viditelné věci nevidět a nemluvit o nich. Jeho ideologická struktura byla tehdy méně vypracována, avšak předúnorové myšlení bylo už ryze stranické.

Únor nepřivodil ani viditelný úpadek kultury, neboť i ten byl zřejmý už dříve.

Společenství, jehož tehdejší zájmy Únor uspokojil nejvíce, tu již existovalo a bylo početné. Z voleb 1946 vyšla KSČ v Českých zemích jako nejsilnější strana (v samotných Čechách získala téměř polovinu hlasů). Později k sobě přilákala

mnoho dalších. Dnes už víme, že šlo většinou o konjunkturalisty. Nebyl však po válce konjunkturalismus nevyřčeným celonárodním programem?

Nelegálnost samotného únorového zvratu není z tohoto hlediska zvlášť důležitá a navíc nebyla bez precedentů. Například skutečná mocenská pozice ÚRO (ovládané komunisty a disponující faktickým právem veta vůči vládě) byla nelegální už od počátku. Akční výbory NF vznikají podobně jako Národní výbory; spousta institucí a norem vzniká po válce „právem revoluce“, jehož se pak mohou dovolávat i ozbrojené bojůvky jedné politické strany, totiž Lidové milice. Ani vměšování SSSR nezačíná Únorem, neboť čeští politikové — včetně nekomunistických — mu spontánně otevřeli dveře už během války. Tedy :

Únor nebyl bojem o demokracii a ani nemohl, protože ta už byla pošlapána. Nešlo už o zásady nebo ideály. Ty byly mobilizovány dodatečně, aby si vítězové i poražení zjednali literární ospravedlnění. Únor je v jistém smyslu znovuzjednáním kontinuity s poválečným vřením. V roce 1947 se zdálo, že se tato kontinuita problematizuje; ne však tím, že by destruktivní var přešel v tvořivý kvas, ale tím, že došlo k vnitropolitické krizi, jejíž jiné vyústění nelze tušit ani dnes. Únor těží z iracionálního kapitálu poválečného času a je jeho *kodifikací*. O jeho „nelegálnosti“ je obtížno uvažovat, neboť zákona, jímž by ji bylo možno měřit, nebylo. Byl to *konflikt mezi falešnými hráči*, z nichž ten nejšikovnější vyhrál. Důsledky byly fatální. Snad si je nikdo z falešných hráčů nepřál, možná ani ten nejfalešnější.

Únor byl nejen kodifikací dosavadního ne-řádu. Dosažení mocenského monopolu komunisty je i *rozpojením*, předělem, neboť české dějiny přestanou být putováním do Svaté země a jejich další kapitoly je třeba pojmenovat jinak.

VIII. V pasti

Teprve nyní nastává doba, k níž se vztahují vzpomínky vítězných i poražených pamětníků a jejíž kulminace je kladena — s poplatností tradici — do „padesátých let“. Dnes vnímáme jejich temno, jejich teror; jejich entusiasmus se chce přehlédnout jako něco trapně groteskního, ba odpudivě neuvěřitelného. Tehdy tomu bylo naopak: vládlo nadšení, které svou křečovitost skrývalo, zatímco teror — ač citelně působil — jakoby nebyl.

Tehdejší entusiasmus nelze bagatelizovat. Rodil se už po válce a byl natolik svůdný, že mu propadl i ne jeden z těch, kteří už kdysi „šli od toho“ (dokonce i Teige a Seifert byli postiženi krátkodobou recidivou). Zpočátku byl spontánní, živelný. Po Únoru se však do běhu věcí zavádí pořádek. Smysl tohoto opatření nadšencům uniká, a to i tehdy, když si sami přitom rozbíjejí nosy. Zdroj nadšení nevyschne ihned. Stále ještě jakoby se chtělo putovat. České etnikum se podle svých možností připodobňuje tomu, co mu ztělesňuje sovětské Rusko. Není tomu u všech stejně, někteří jsou horlivější, jiní likna-

vější a musí být vlečeni. Nevytvářejí však nic, co by bylo protiváhou „hodnot“ těch prvých. Těžko lze proto mluvit o nějaké diferenciaci.²⁸

Kromě tohoto regulovaného toku nadšení probíhá jiný proces, integrování země do sovětského bloku. Postihuje všechny oblasti veřejného života, všechny instituce (včetně samotné KSČ). I důsledky těchto změn záhy zdomácní, přestože se současně odehrávají statisíce osobních tragédií. Ty však probíhají kdesi na vedlejší koleji jako skandalon, o němž není radno (a je stydno) mluvit.

Česká mysl, která dosud nevystřízlivěla z poválečného zápalu, si nechce připustit zklamání. Nastává dvacetiletí kolektivního *sebeklamu*, pro budoucnost velmi neblahého. Neustává autosugestivní přesvědčování, že nastoupená cesta je jediné správná, jen občas doprovázené zcela krotkou, avšak přísně tajenou a potlačovanou pochybností, že třeba tak docela správná není. Toto zápolení (kdy je předem rozhodnuto, že pochybnosti mají podlehnout) je pak jediným tématem, které po dvě desetiletí dominuje české mysli; jiného v ní nenalzáme.

Je to infamní a současně smutná éra české kultury, která je v jistém smyslu i „pravdou“ její předválečné minulosti. Za První republiky poukazovaly nečetné střízlivé hlasy na neupřímnost a předstíranost postojů tehdejší literární levice. Vzpomeňme jen tehdejšího Hory, Olbrachta, Seiferta, Vančury, Teiga, tehdejšího i pozdějšího Neumanna, Nezvala i jejich druhořadých soudruhů. Jejich tehdejší póza se po válce stala manipulátorsky zužitkovatelnou manýrou.

Česká kultura, jejíž úpadek z ní učinil kulturní frontu a kterou pak organizátoři sešikovali v kulturní aparát, prokázala předúnorovému zmatení i poúnorové reglementaci české mysli nezastupitelnou službu a lze se domnívat, že bez ní by se toto dílo nepodařilo.

Příslovečné české nápaditosti vděčíme za nejednu rafinovanost *sebeklamu*. Špatné svědomí si lze uspat například manévrem, který si v proudu reglementovaného a snad již ochabujícího nadšení získá naivní sympatie tím, že předstírá problematizování daností (v politické publicistice např. poukazováním na „chyby“, „deformace“, v literární kritice odmítáním „formalismu“, „schématismu“ apod.). Tím se vytvoří jakési napětí, s nímž se však zachází tak, aby bylo nakonec vidět, že všechno je vlastně v pořádku. Pak už není třeba se obávat špatného svědomí, neboť skrývaným pochybnostem a výhradám bylo učiněno zadost a současně se je podařilo integrovat do automatismu souhlasu.

Pokud se přece jen nepodařilo plně integrovat špatné svědomí do automa-

²⁸ I když je připodobňování režírováno „shora“, může se opřít o velkou davovou spontaneitu, která mu jde vstříc. Organizované akce a kampaně obdobné sovětským záhy zdomácní; čeští intelektuálové si osvojí rozsáhlé znalosti ruské problematiky; užívají se ruské výrazy. Rusifikace zachází tak daleko, že v mnoha rodinách není koncem roku jasné, přináší-li dárky Ježíšek nebo Děda Mráz, a že i při sportovních utkáních ČSR-SSSR je problémem, jak a komu fandit.

tického provozu přežívání, ozývá se už jen jako neurotický komplex : utká se k nepřímým („šifrovaným“) projevům a otevřeně se ohlašuje jen v situacích odlehčení, navozených zvenčí. S ústupem oblevy končí i otevřenost špatného svědomí a znovu se navrácí předchozí stav.²⁹ Komplex špatného svědomí může sice vyvolat nejednu krizi, ale nemůže vést ke skutečné očistě. Tato vláda lži byla později pranýřována, přehlédla se při tom lehkověrnost resp. ochota, s níž bývala lež přijímána. Pozorní pozorovatelé se pokoušejí i v pouónorových desetiletích spatřovat kus dějin a periodizují je : temná padesátá léta, obleva po XX. sjezdu KSSS, represe rané novotnovské éry, kolaps pozdní novotnovské éry, pražské jaro a 21. srpen, husákovská konsolidace. Má to snad své důvody, ale v okolnostech navozených zvenčí. Rytmus oblev a represí se má k dějinám jako přírodní cykly dne a noci, léta a zimy. Spíše se zdá, že po Únoru už v Čechách není dějin, neboť není autentického života ducha.

Zcela bez významu není ani generační směna. Je pravda, že tísnivé období českých dějin, vymezené daty Mnichov, Únor a Srpen, má jako spoluautora jednu generaci. Teprve se vstupem na scénu toho pokolení, které není poznamenáno okupačním zážitkem, je znát jistý posun a snad i náznaky diferenciací. Generační posun sám o sobě má však pro duchovní dějiny nulovou hodnotu a nelze proto od „mladých“ očekávat nějakou samočinnou mravní regeneraci.

Netroufám si příliš psát o roce 1968, nechci však zamlčovat své nejistoty. „Pražské jaro“ nevzešlo z niterního usilování, z programu. Vnitřního pužení v něm bylo dost, bylo to však spíše nahromaděné napětí, které nebylo včas prohlédáno. Tedy opět jen jakási „dispozice“, která se projevila, polevil-li tlak zvenčí. Způsobila nebyvalý rozky v jedné z oblev a ta pak překvapila a zaskočila nepřipravené. Přesto ukázala některé potenciality, které se ani po předcházejícím dvacetiletí nepodařilo vymazat; a to je na ní povzbudivé.

Ukázaly se však i věci znepokojivé. Srovnáme-li s terorem „padesátých let“, byla tentokrát odvěta — příznejme upřímně — shovívavější. A přesto : jakkoli působila některá gesta „pražského jara“ velkolepým dojmem, zdá se dnes, jakoby všechno bylo zapomenuto. Jistě, nezmizelo to beze stop. Někdejší vzněty byly zahrnány kamsi do podvědomí, ale co se tam s nimi děje ? Čím budou „obohaceny“, s čím se tam mezitím spojí než budou smět opět vyplynout na povrch ?

Byla to jen obleva ? Nebyl to předěl ? A pokud byl, co odděluje ? Dobu, kdy dosud nejistý totalitní režim potřeboval k svému fungování „uvědomělý“ souhlas obyvatelstva, od doby, kdy už toho nemá zapotřebí, kdy se spokojí s

²⁹ Např. na 2. sjezdu spisovatelů 1956 se objevilo — zdánlivě neočekávaně — doznání, že mnozí spisovatelé nepsali pravdu. Přes tu neslýchanost bylo obecně srozumitelné. Jakmile slunce oblevy zašlo, skončila i tato skrovná hodinka pravdy. Jistě, existovala byrokratická represe, avšak spisovatelé, kteří se sami pasovali na „svědomí národa“, se neodmlčeli, ale znovu prostě nepsali pravdu.

občasným kondičním rituálem, protože jeho automatické fungování je už zajištěno? Éru sebeklamu od éry cynismu?

Jedno však nelze popíít : v posrpnové éře se odmlčelo svědomí. Rozmnožuje se tedy počet našich vin. Jaká další neobstání nás proto čekají?

IX. Není nejmenšího znamení...

Stanuli jsme na zatímním konci příběhu, v jehož líčení bylo opakovaně užito slova „svědomí“. Česká společnost je v takovém morálním úpadku, v jakém od svého vzniku (tzn. od dob národního obrození) dosud nebyla. Pokusil jsem se zachytit něco z poslední etapy jejího skluzu a upozornit na ošidnost vžitých představ. Únor 1948 a Srpen 1968 nebyly mezníky takových rozměrů, jaké jsou jim běžně připisovány. Dispozice české mysli a českých skutků se utvářely spíše v mezidobích, která nejsou nijak honosně označována; utvářely se zkušenostmi, které byly raději zapomenuty.

Pokud bych měl přistoupit na požadavek periodizace, pak tedy v tom smyslu, že první dějství českého dramatu začíná národním obrozením a druhé Mnichovem. Novodobý český národ přijal do vínku své existence notnou dávku lučavky, která rozleptala starou — kdysi křesťanskou — Evropu. Mnichov dokázal *via facti* nemožnost takto koncipovaného národního života v daných podmínkách. Pomnichovské dějství je jedním jediným sesuvem, jehož gravitaci podléhají dosud všechny pokusy o nalezení nových cest.³⁰

Mezníky běhu věcí tuším takto : středověká Evropa jako pokus o uskutečnění ideaálu „*respublica christiana*“ (Svatá Říše Římská je už výsledkem nezdaru a habsburská monarchie zbylou veteší). Skupinový egoismus novobodých národů, uvolňující libido *dominandi*, které se vtěluje v moderní „technovědu“, průmysl a armádu. Tyto někdejší lidské výtvořiny si posléze „podmaní“ své tvůrce a učiní z nich obsluhující personál, tedy „masovou“ či „konzumní“ společnost.

V oblasti individuální typologie tomu zhruba odpovídá triptych : Člověk naivní, který si však uvědomuje svou zpětnovazbu (*re-ligio*). — Člověk jako velikášský titán. — Člověk davový, tj. vnějškově řízený mechanismus. Vnějšková říditelnost nevylučuje lidskou pudovost, napaak, využívá jí, čím, co však nestrpí, je zralé lidské ego.

Mnichov a Protektorát byl konfrontací skupinového egoismu novodobého českého národa s totalitní mocí. Byl Čechům počátkem bolestného vstupu do

³⁰ Je užitečné zkoumat i jeho vlastní proměnlivou dynamiku, zatím se tak ale děje pod tlakem potřeby apologie. Reformní komunisté proklínají režim sedmdesátých let, nevidí však bídu „pražského jara“. Mnohý „prověřený“ straník připustí mizérii „padesátých let“, nenechá si však sáhnout na Únor. Poúnorová emigrace nařlká na Únor, nevidí však poválečný marasmus atd.

třetí etapy triptychu, ale i výcvikem, jehož výsledky umožnily pokračování příběhu.³¹

Podrobný popis současného českého marasmu přenechme sociologům a beletristům. Součástí tohoto marasmu je i snadnost, s jakou se dovede učinit neviditelným. Chci jen zdůraznit těžisko této bídy : je jím deformace, rozpad a posléze zánik lidského já. Je to úděsný proces a úděsný je i jeho výsledek. Není přitom žádného „účinného prostředku“, žádné protilátky, v širém světě není osvoboditele, který by byl hoden očekávání. Jsou jen dvě věci : přízeň osudu, přesněji řečeno *milost* — a *svědomí*.

Přírodovědný pohled na svět upravitel cestu fatalismu : co se stalo, stát se muselo. Nemám však důvod předpokládat, že člověk jako společenská bytost je zcela jiným jsoucnem než člověk jako individuum. Proto nemohu popřít *vinu* jako dějnotvorného činitele.

Je zřejmé, že masová společnost, o jejíž zrodu v českých poměrech jsem tu uvažoval, vyžaduje lidského jedince, který pozbyl toho, čemu se kdysi říkávalo „plnost bytí“. Proto odsuzuji vyličený příběh i jeho důsledky.

Tohoto odsouzení lze zneužít. Po přetrhání souvislostí je lze instalovat do automatismu rezignace a pak už jen opakovat s básníkem : již mrtvo vše ... a marno vše ... Ne. Nedokázal jsem skrýt svou skepsi, to však není absolutní. Odsuzuji v naději, neboť jsou dvě věci : *milost* — a *svědomí*.

³¹ Strach z Gestapa je předchůdcem strachu z StB; bezhlavé přilnutí k sovětskému Rusku je předchůdcem psychologického napojení na aparát totalitního režimu; skromné protektorátní závěť je předchůdcem bezduchého socialistického komfortu; „Národní souručenství“ je předchůdcem poúnorové masové organizovanosti s jejími „99,9 procenty“, atd. Základním postojem, který charakterizuje tuto třetí etapu jako celek, je ochotná redukce života na přežívání za cenu přežití a projevuje se bez ohledu na to, jaké kulisy momentálně dekorují scénu.

Třileté poválečné intermezzo zle začalo a zle skončilo. Beethoven se psal s malým *b* a jeho symfonie český rozhlas nevysílal (aspoň po nějakou dobu); byl totiž Němec, s malým *n*, a tudíž taky nacista. Měli jsme ministerstvo informací a ministerstvo kultury, jedno nekulturnější druhého. Měli jsme kulturní svazy, v nichž se bezohledně srážely vazy ve jménu kultury, pokroku, zářnějších zítřků. Tato nová kultura byla prý lidová, podobně jako naše nová demokracie, a ten pleonasmus nikomu nevadil. A že zvrácenou poučku o kolektivní víně přijali za svou komunisté, nepřekvapí; ale že jsme ji přijali my, samozvaní pokračovatelé Masarykova odkazu, je neodpuštělné. Pravda, v tom třiletí vyšly dobré knihy, divadlo vzkvétalo, v umění se prosazovaly avantgardní trendy; ale kulturní propad byl prudký a nesporný v tom, že se nám z politiky a z veřejného života vytratila mravnost, jak jí rozuměl Masaryk, ideologie spoutala rozumnou úvahu, slovo bylo nahrazeno heslem, Stalin byl pámbů a Bůh byl zpátečník, a pokrok jsme vozili na fůrách do sjezdových mlátiček na prolhané řeči. Říkám jsme, a počítám v to sebe a ty své novinářské a spisovatelské druhy, kteří se pokusili balancovat na laně střídmější úvahy; ale všichni jsme se ovšem přitom dívali k Hradu, jestli pan prezident k tomu všemu taky něco řekne. Ale neřekl nic, a on měl vždycky pravdu, a tak se vtírala otázka, zda se nemýlíme my a zda snad v odkazu Masarykově stále, i když klikatě a jak se dá, přece jen nepokračujeme. Dvacetileté údobí, které následovalo, vyhodnotili za nás i pro sebe kulturně-historicky naši komunističtí spoluobčané, z nichž někteří byli pilíři režimu a v prvním elánu nás ostatní odevšad vymetli železným koštětem revoluční dialektiky, nakonec i z vlasti. Nazvali to údobí své vlády dobou temna — stručné a výstižné označení. Spisovatel-komunista Vaculík na zmíněném už sjezdu spisovatelů v roce 1967 to zhodnotil neméně stručně: „Za dvacet let nebyla u nás vyřešena žádná lidská otázka... Nepovznesli jsme se ani na dějišti světa, cítím, že jméno naší republiky ztratilo dobrý zvuk.“ — Netřeba nic dodávat, snad jen to, že všestranné škody, které na národu a jeho duchu spáchal režim Gottwaldův, Zápotockého, Novotného a Gustáva Husáka nezpůsobil hned tak žádný cizák v tisícileté minulosti tohoto národa — uvážíme-li i hloubku i dopad této devastace, jakož i století, v němž k ní došlo. Byl a je to režim nejen zločinný, ale také zbabělý, mstivý a přizemní.

Z referátu (P. Tigrid) na evropské konferenci Společnosti pro vědy a umění, Interlaken, září 1976.

Pište nám na tři různé adresy (viz obálka)